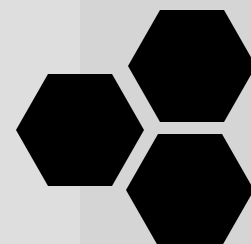
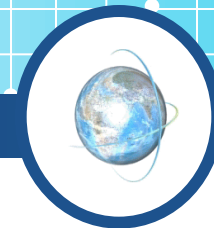

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ

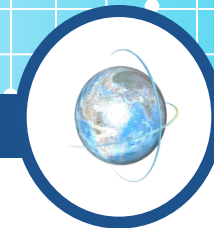
Лекція 1.

ПОНЯТТЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ

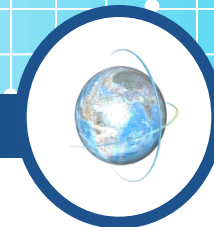

- 1.1. Терміни, які використовуються у сфері тінізації економіки**
- 1.2. Функції тіньової економіки**
- 1.3. Негативні і позитивні сторони тіньової економіки**
- 1.4. Залежність ефектів тіньової економіки від її масштабів**
- 1.5. Поняття детінізації економіки**

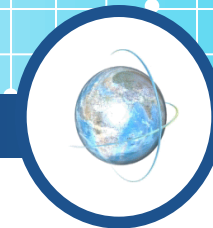
Сьогодні не існує стійких наукових стереотипів щодо визначення економіки, спостерігається визначення і трактувань даного явища. Тіньової плюралізм

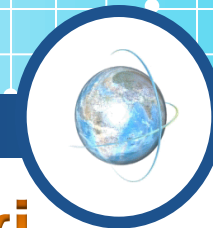
Так, у вітчизняній науковій літературі широко використовується термін «тіньова економіка». Представники англomовного світу застосовують поняття «прихована економіка», «чорна економіка», «підпільна економіка».

У наукових виданнях зустрічається визначення явища як «нерегульована», «таємна», «неофіційна», «незареєстрована», «підпільна», «паралельна», «секретна», «незаконна», «фіктивна».

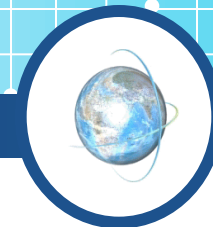

Зупинимося на деяких термінах, які використовуються паралельно з дефініцією «ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА»:

«НЕФОРМАЛЬНА» (INFORMAL ECONOMY)

✓ виробництво товарів і послуг неврахованих офіційною статистикою; частина економічної діяльності, регулювання в якій відбувається за допомогою домінуючих неформальних норм з одночасним ухиленням від витрат, що виникають в зв'язку з дотриманням формальних правил і законів, відмовляючись від їх захисту;

«ПІДПІЛЬНА», «НЕДЕКЛАРОВАНА» (UNREPORTED ECONOMY)

✓ свідомо приховувана економічна діяльність; виробництво легальних товарів і послуг, але без реєстрації й необхідних дозволів й/або з ухиленням від сплати податків; неврахована частина ВВП;

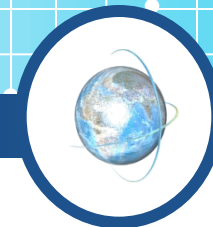
«НЕОФІЦІЙНА»

✓ дії поза межами законодавчого регулювання без завдання шкоди іншим економічним агентам;

«ПОЗАПРАВОВА»

✓ дії поза межами законодавчого регулювання, що підривають нормальну економічну діяльність ринкових агентів;

«НЕЗАКОННА», «КРИМІНАЛЬНА», «ЧОРНА» (ILLEGAL ECONOMY)

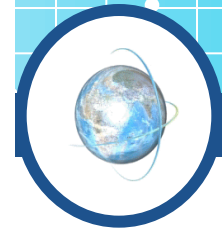
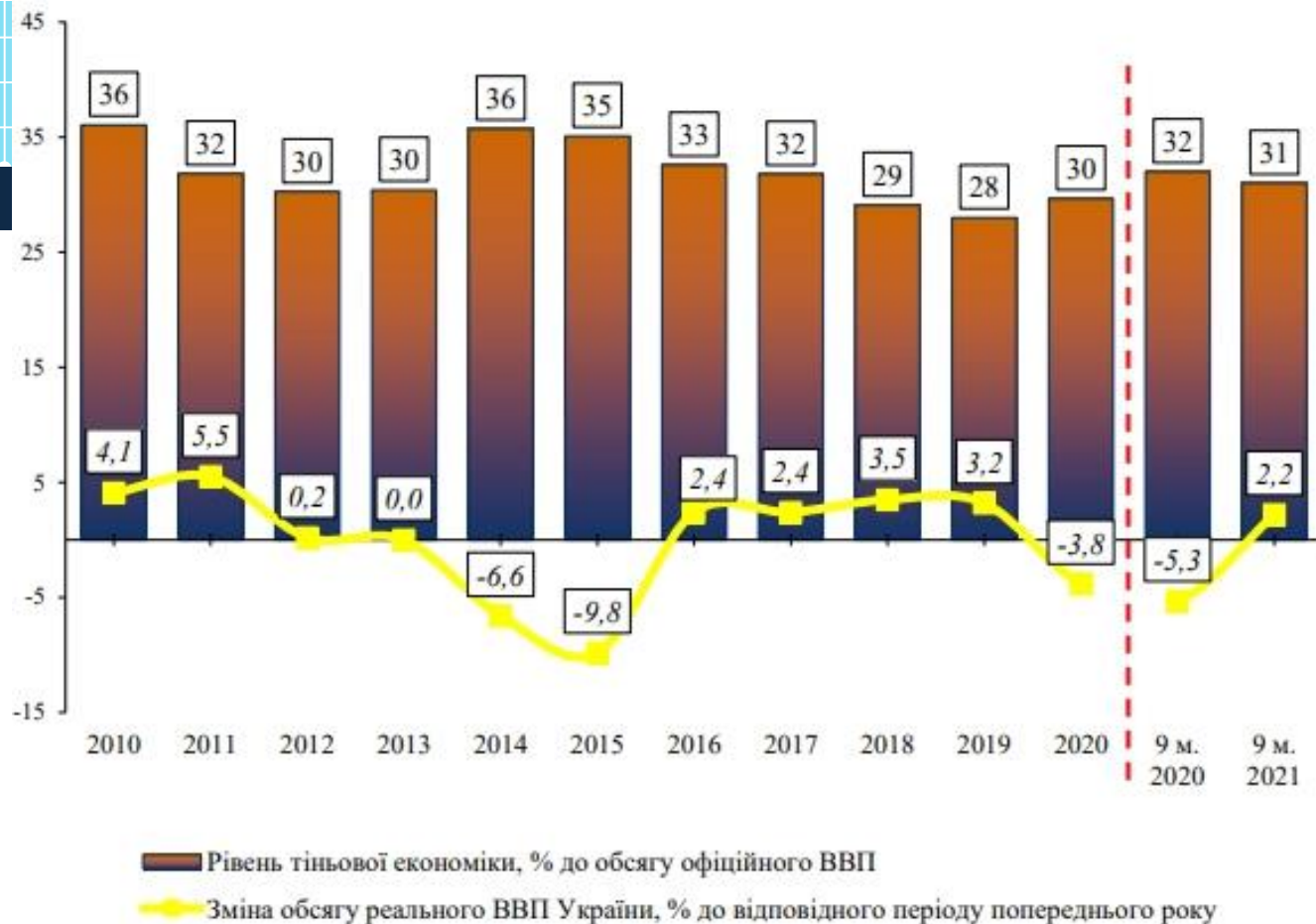
✓ діяльність, яка напряду заборонена законом; включає господарську діяльність, пов'язану з виробництвом та розподілом товарів, робіт і послуг, заборонених законом, із використанням нелегальних коштів;

«НАПІВЛЕГАЛЬНА», «СІРА»

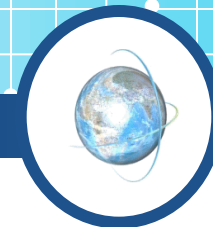
✓ діяльність, пов'язана зі створенням легального продукту з використанням нелегальних коштів;

«ФІКТИВНА», «ПРИПИСНА»

✓ неіснуюча господарська діяльність, відображена в статистичній та бухгалтерській звітності, а також розкрадання коштів державного бюджету за допомогою неіснуючих економічних агентів.

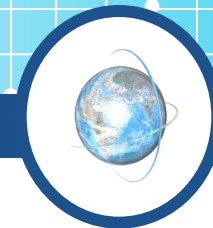

За даними *Міністерства економіки України* рівень тіньової економіки у 2021 році зріс на 2 відсоткові пункти порівняно з аналогічним періодом 2020 року і **склав 32% ВВП**

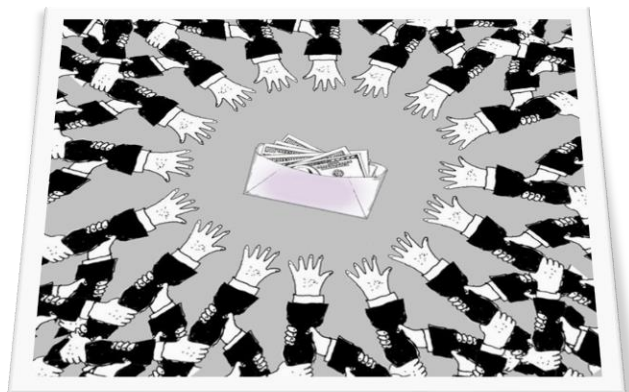

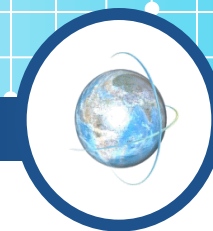
В даний час єдиного універсального загальноприйнятого поняття тіньової економіки не сформульовано. Тіньова економіка має міждисциплінарний характер, виступаючи предметом вивчення економістів, соціологів, політологів, психологів, антропологів і представників інших дисциплінарних напрямків.

В сучасній науковій літературі існує велика кількість трактувань сутності тіньової діяльності. Розглянемо основні підходи до визначення поняття «тіньова економіка»

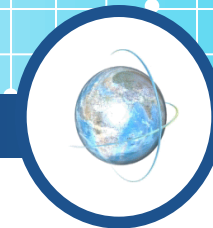
Розширений огляд підходів визначення сутності тіньової економіки

Економічний

охоплює всі види економічної діяльності, які офіційно не включені до розрахунків валового внутрішнього продукту, сфера вияву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності;

Інституційний

розглядає тіньову економіку як такі економічні відносини, що складаються в суспільстві на противагу законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя. Основними об'єктами дослідження є соціально-економічні інституції, механізми санкцій, система офіційних і неофіційних відносин, а також система неофіційних правил, що регулюють економічну діяльність, поряд з офіційними;

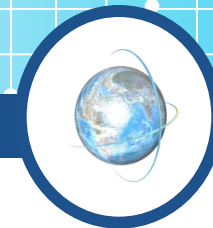
Кібернетичний

тіньова економіка розглядається як самостійна керована система, представники підходу розробляють економіко-математичні моделі управління та прогнозування, а також виявляють зв'язки тіньового сектору економіки з офіційним сектором

Моральний

дозволяє розглядати тіньову економіку як економічну діяльність, яка порушує загальноприйняті моральні норми. Тіньовий сектор економіки функціонує в режимі порушень усталених моральних принципів економічної діяльності та формування паралельних інститутів

Мотиваційний

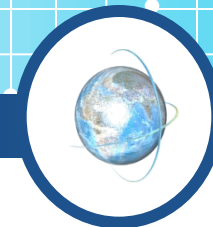
тіньова економіка трактується як всі види діяльності, спрямовані на формування та задоволення потреб, що культивують різні порушення. В процесі діяльності суб'єктів тіньової економіки формуються тіньові відносини між соціальними групами та мотиваційна поведінка, пов'язана з різноманітними порушеннями загальноприйнятих цінностей, принципів, зразків

Соціологічний

розглядають поняття з точки зору взаємодії соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інституцій та мотивами економічної поведінки суб'єктів у різних ситуаціях. Недоліком методу є обмеженість інформаційної бази не дає можливості проводити точних розрахунків та визначати поняття і сутність тіньової економіки

Статистичний

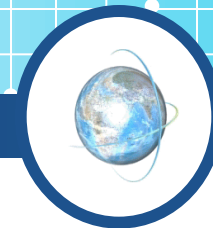
економічна діяльність, яка з яких-небудь причин не враховується офіційною статистикою, до тіньової економіки відносять приховану від обліку та контролю економічну діяльність, що не фіксується в статистичних даних

Юридичний

сукупність заборонених законом видів економічної діяльності. До тіньової діяльності відносять суспільно небезпечні форми економічної діяльності, здійснювані поза рамками законодавства, ухилення від офіційної державної реєстрації та державного контролю

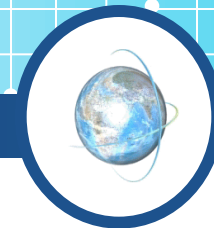
Фіскальний

прихована від оподаткування частина економіки, зокрема неврахування в загальному обсязі ВВП тієї його частки, що виробляється тіншовим сектором економіки, та недоотримання державою податків від діяльності суб'єктів тіншового сектору

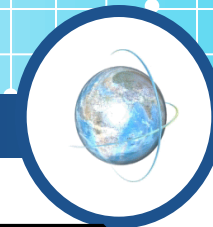
Комплексний (міждисциплінарний)

розглядає тіншову економіку як складне соціально-економічне явище, що містить систему законних та незаконних економічних відносин, які виникають між суб'єктами господарювання з метою отримання економічної вигоди методами недобросовісної конкуренції, тобто за власною ініціативою або під впливом зовнішніх обставин вдаються до дій, які порушують норми чинного законодавства, ухиляються від оподаткування, порушують усталену практику ведення ділових відносин та морально-етичні норми суспільства

Варто відзначити, що свою багатогранну сутність тіньова економіка розкриває в своїх функціях. **Тіньовій економіці притаманний дуалізм, що виражається в її подвійній ролі:**

- **позитивній** — згладжування негативних умов щодо розвитку бізнесу;
- **негативній** — антисоціальний перерозподіл доходів суспільства та зменшення його добробуту, зниження ефективності системи управління економікою.

ФУНКЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА ХАРАКТЕРОМ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕСИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стабілізуючі

Селективна функція

виражається в моральному захисті суспільства за допомогою заборони таких форм економічної діяльності, які суперечать прийнятим в суспільстві нормам моралі

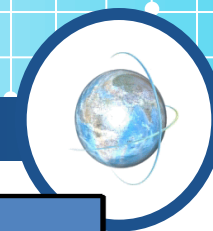
Компенсаційна функція

проявляється в згладжуванні негативних наслідків функціонування ринку (наприклад, забезпечуючи зайнятість населення, задоволення споживчого попиту)

Індикативна функція

тіньова економіка сигналізує про необхідність коректування політики, яка проводиться державою в напрямках удосконалення правової бази, що регламентує підприємницьку діяльність

Функції тіньової економіки за характером впливу на процеси суспільного розвитку

ФУНКЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА ХАРАКТЕРОМ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕСИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Дестабілізуючі

Перерозподільча функція

результатом дії функції стає збільшення податкового тягара економічних суб'єктів, які функціонують в легальній економіці

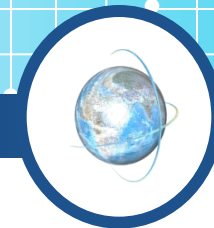
Консервативна функція

проявляється в затриманні процесів якісного оновлення технічної бази виробництва в легальному секторі економіки через відтік капіталу в тіньову економіку

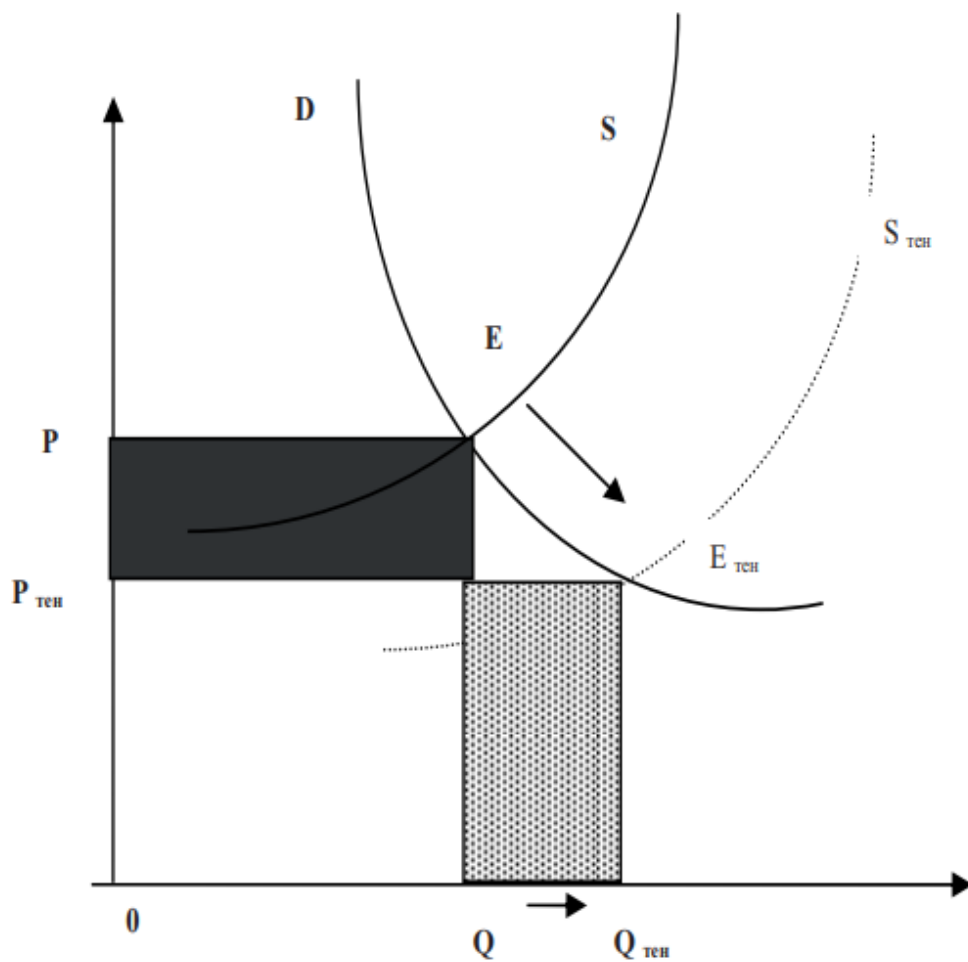
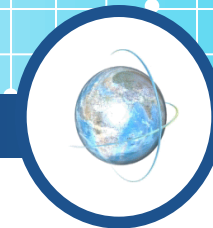
Деформаційно-руйнівна функція

обумовлена існуванням розриву між потребами держави в фінансових ресурсах для вирішення ключових макроекономічних задач та її реальними фінансовими можливостями; проявляється в посиленні соціальної напруги в суспільстві внаслідок несправедливої диференціації доходів, зниженні ефективності управління економікою через відсутність надійної та повної інформації про фактичний стан економічної системи в цілому

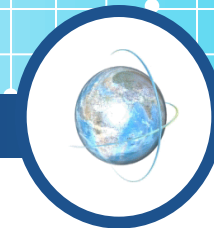
**Функції тіньової економіки за характером впливу на процеси
суспільного розвитку**

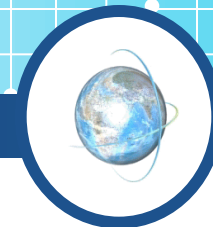
Графічно відображення негативної сторони тінізації економіки і збитків держави, які обумовлені функціонуванням тіньової економіки, наведено на рис. 1. В якості особливості тіньового ринку відзначається наявність двох кривих пропозиції.

Рис. 1. Державні втрати, які обумовлені функціонуванням тіньової економіки

Чим правіше розміщується тіньова крива пропозиції від офіційної, тим більше даний ринок схильний до тіньової організації бізнесу. Ступінь посилення тіньової мотивації підприємництва прямо відповідає величині «розриву» між кривими. Збиток державі, нанесений функціонуванням тіньової економіки, можна умовно розділити на два види.

Чорний прямокутник на рис 1 відображає прямі реальні втрати податкових надходжень через дії тіньових структур. Це область збитків легальних підприємств. Заштрихований прямокутник вказує на обсяг потенційного недоотримання бюджетом податкових платежів. Тут відображені обсяги тіньового виробництва, кількість якого перевищує обсяги легального, а ціна нижча, і податки з яких не сплачені. Саме на цю область націлене більшість програм з легалізації тіньового бізнесу.

Отже, аналіз функцій тіньової економіки та державних втрат від тінізації економіки через призму соціально-економічних наслідків дозволяє виділити дві групи дослідників: прихильників безумовного обмеження і утиску державою тіньового сектору і прихильників вибіркового підходу до тіньової економіки, пов'язаного з подвійним характером впливу на суспільство.

До позитивів тіньової економіки відносять:

1

нагромадження капіталу (в тіньовому секторі обіг коштів відбувається набагато швидше, ніж в офіційній економіці, що призводить до швидшого їх відтворення);

2

додаткові робочі місця (тіньова економіка знижує рівень безробіття);

3

реалізація ідей (національне законодавство не завжди дозволяє оперативно реалізувати певні ідеї, у той час як тіньова економіка дозволяє це зробити, хоча й не зовсім легально);

4

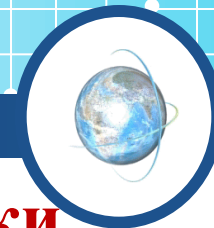
формування механізмів підвищення конкурентоспроможності національної економіки (відсутність відповідного законодавства не є перешкодою для стягнення кредитів через колекторські фірми);

5

виробництво стратегічних та імпортозамінних товарів та послуг (тіньова економіка, в основному, зорієнтована на виробництво продукції з високим платоспроможним попитом)

Види негативних наслідків тіньової економіки в Україні:

- **економічні** (зменшення обсягів податків, непорядкованість та нерегульованість розвитку економіки, зменшення інвестиційної привабливості національної економіки, неможливість використання тіньових коштів в екстрених цілях (під час фінансово-економічної кризи, стихійного лиха, надзвичайного стану тощо));
- **соціальні** (видача зарплати в конвертах, зменшення обсягів пенсійного забезпечення, неможливість сформувати ефективну систему охорони здоров'я, втрата довіри громадян до органів державної влади);
- **політичні** (складність управління економікою країни, створення негативного іміджу держави).

НЕГАТИВНІ СТОРОНИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Деформація економічного розвитку країни, сповільнення економічного зростання та проведення ключових реформ через переливання фінансових ресурсів у неофіційну сферу, зниження ВВП, поширення корупції

Деформація податкової сфери через спотворення податкового навантаження, яке веде до скорочення податкових надходжень до бюджету

Деформація бюджетної сфери через скорочення надходжень до бюджету і деформацію його структури, зростання бюджетного дефіциту

Деформація грошово-кредитної сфери шляхом негативного впливу на рівень інфляції, структуру платіжного балансу, загострення інвестиційних та валютних ризиків

ПОЗИТИВНІ СТОРОНИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Пом'якшує перепади в економічній кон'юктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою, зокрема, в період криз

Підживлює своїми ресурсами легальну економіку, сприяючи зростанню офіційного ВВП, використання доходів від нелегальної економічної діяльності на придбання товарів та послуг

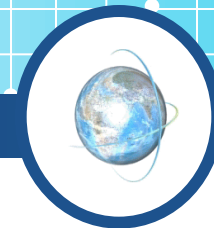
Пом'якшує соціальні протиріччя і розшарування, формує альтернативну недержавну фінансову базу для вирішення соціальних задач, неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище малозабезпечених верств населення

Перетікання тіньових і кримінальних доходів у легальну сферу шляхом легалізації і амністії капіталів

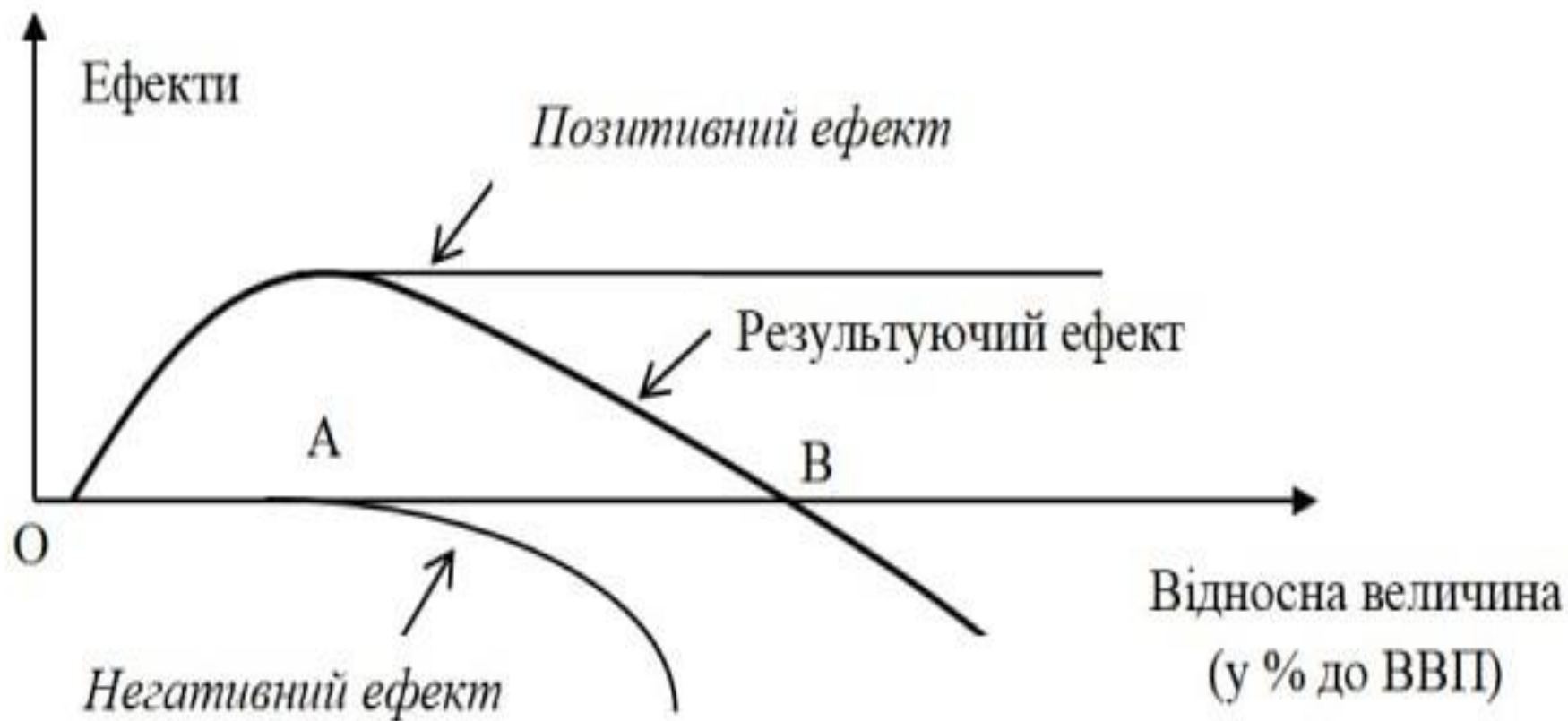

РИС. 2. ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ СТОРОНИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

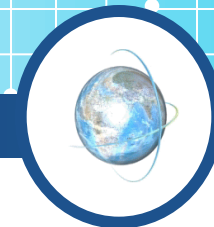

Позитивні ефекти притаманні не криміналізованій частині тіньової економіки, і лише при її обмежених розмірах. При поширенні, а особливо досягненні критичного рівня, тіньової економіки негативні ефекти починають повністю домінувати, оскільки саме негативний вплив має властивість накопичуватися і зростати по експоненті.

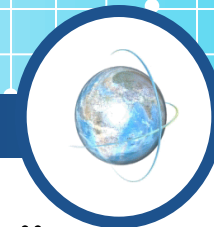
Залежність співвідношення позитивних і негативних ефектів тіньової економіки від її масштабів відображена на рис. 3.

Рис. 3. Залежність ефектів тіньової економіки від її масштабів

Відповідно до графічної моделі, наведеної на рис. 3, можна стверджувати, що при величині тіньової економіки – OA , результуючий ефект має максимально позитивне значення і суспільний добробут максимізується. В крайньому випадку, можна припустити розростання тіньової економіки до величини OB , коли позитивний і негативний ефекти взаємно гасяться. Якщо величина тіньової економіки перевищує OB , то негативні сторони тіньової економіки переважають, а суспільство нестиме суцільні втрати. Дана графічна модель показує важливість контролю над масштабами тіньової економічної діяльності та недопущення наростання її критичних розмірів.

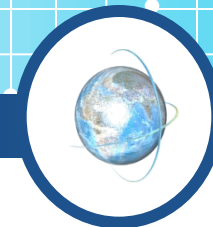

Неконтрольоване збільшення розміру тіньової економіки, призведе до зменшення надходжень до державного бюджету, що в свою чергу може призвести до збільшення податкового навантаження на суб'єктів господарювання на фоні погіршенням якості державного управління.

Але з іншого боку, частина тіньових доходів витрачається в офіційній економіці, стимулюючи її, і сприяє додатковому загальному економічному зростанню.

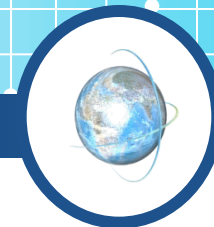

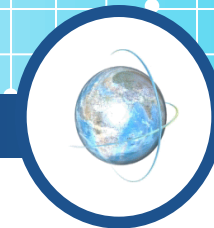

Для тіньової економіки є характерним наявність як позитивних, так і негативних ефектів. Проте, існування позитивних ефектів при незначному обсягу тінізації економічної діяльності не усуває необхідності вжиття державою заходів по боротьбі з тіньовою економікою, особливо її криміналізованою частиною.

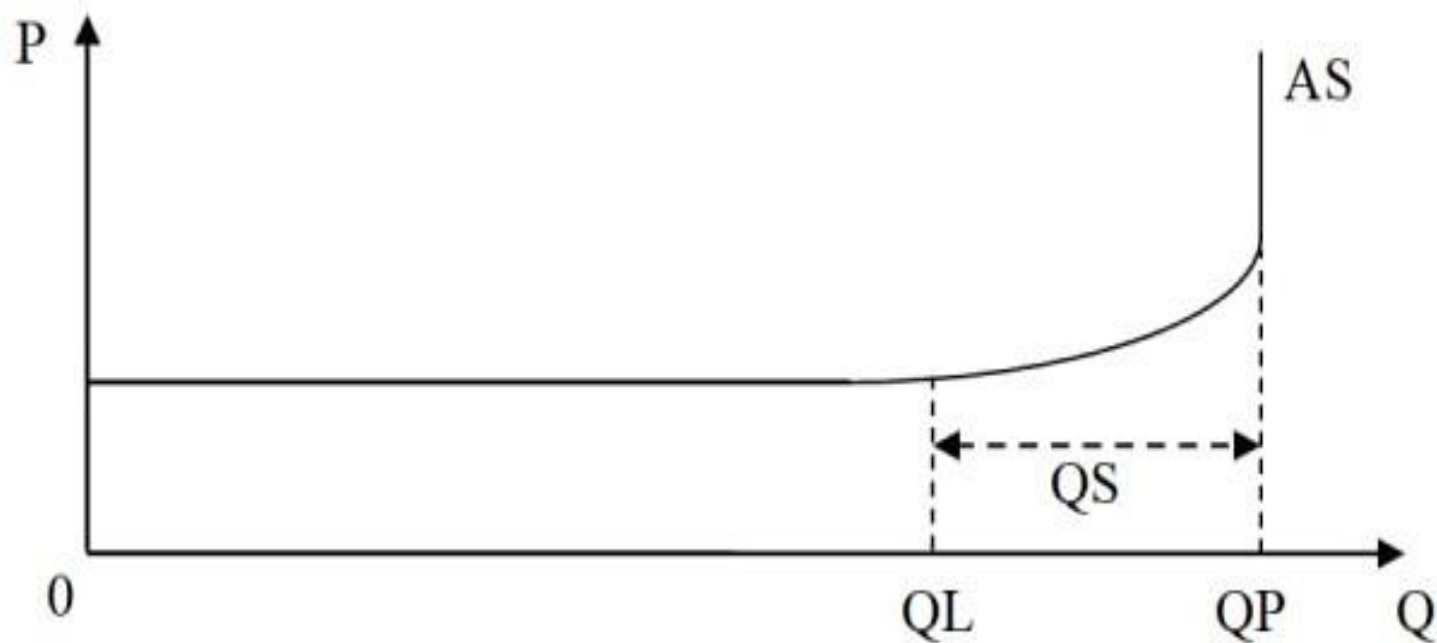

Відмінності у трактуванні поняття “тіньова економіка” обумовлені міждисциплінарним значенням категорії і відповідним її трактуванням науковцями з різних наукових галузей відповідно до їх предмету вивчення та специфіки пізнання. Крім того, тіньова економіка, виступаючи певною формою свідомості як на теоретичному, практичному рівні та на рівні психології й ідеології, потребує усвідомлення економічних інтересів та потреб її учасників, а також формування культури економічної безпеки країни.

Варіативність трактувань тіньової економіки нерозривно пов'язана з її імманентними властивостями, зокрема, здатністю до розвитку в умовах будь-якого типу економічної системи з характерними їй формально-правовими нормами і адаптацією до рівня і характеру державного впливу на економічну сферу. Відрізнитися будуть лише масштаби прояву тіньової економіки у конкретний історичний період.

Механізм функціонування тіньової економіки можливо охарактеризувати спираючись на процес функціонування тіньового капіталу, в цьому випадку стан економіки залежить від величини ресурсів, які використовуються у тіньовому секторі (рис. 4).

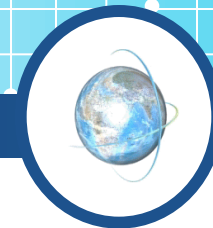

де: Q_P - максимально можливий обсяг виробництва, який забезпечений усіма наявними ресурсами країни;

Q_L - обсяг виробництва на основі ресурсів, які використовуються легальною економікою;

Q_S - обсяг виробництва, забезпечений тіньовим перерозподілом (нелегальним привласненням) ресурсів.

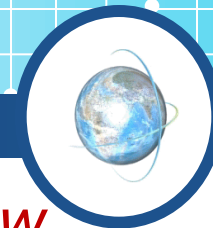
Рис. 4. Залежність розподілу ресурсів між тіньовою і легальною економікою

Таким чином, зростання тіньової економіки призводить до скорочення легальної і, відповідно, навпаки. Скорочення легального обороту призводить до зменшення надходження в державний бюджет податкових платежів.

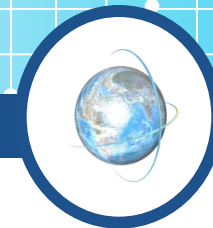
Зменшення наявних у держави у розпорядженні фінансових ресурсів спричиняє посилення регламентації і контролю з боку держави. Економіка буде неефективна на величину $QP - QL = QS$, тобто величину вилучених (втрачених) ресурсів, які і становлять основу тіньової економічної діяльності як загрози державній безпеці.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА

(англ. *Black economy, Ghost economy, Shadow economy, Non-observed economy*) — це соціально-економічне явище, якому характерна наявність неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин, які становлять загрозу державній безпеці країни і спричиняють економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству.

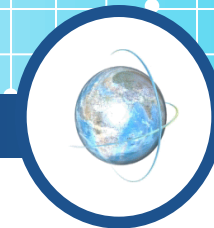

Незалежно від трактування категорії «тіньова економіка», дослідники в переважній більшості єдині у позиції щодо необхідності подолання проблеми тінізації економіки і попередження / усунення негативних наслідків, які вона спричиняє. Тому необхідним є розгляд поняття *«детінізація економіки»*.

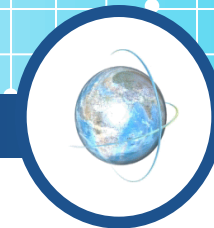

Провівши критичний аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, встановлено, що категорія «детінізація економіки» є винятково українською та майже не має аналогів у зарубіжних джерелах. Зустрічаються також поняття «протидії тіньовій економіці» та «боротьби з тіньовою економікою». При перекладі поняття «детінізація економіки» використовують слова «unshadowing», «de-shadowing», проте їх визначення не наводиться у жодному зарубіжному економічному словнику. Зарубіжні вчені зазвичай не досліджують шляхи «детінізації» та боротьби з тіньовою економікою, а натомість вони зосереджують увагу на практичних аспектах такої протидії, зокрема, ухиленнях від оподаткування, корупції, провадження незаконних видів діяльності тощо.

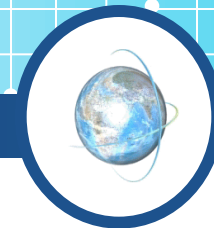

В Україні ж поняття «детінізація економіки» набуло широкого вжитку в багатьох наукових працях.

Вітчизняні науковці розглядають поняття «детінізація економіки» з двох ракурсів:

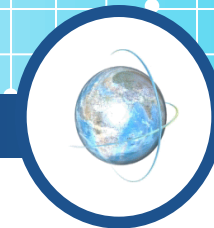
- 1) як систему дій держави, яка спрямована на викорінення причин тіньової економіки та/або на створення сприятливого інституційного середовища;
- 2) як процес зменшення обсягів тіньової економіки, внаслідок сприятливої державної політики.

Під **детінізацією економіки** слід розуміти систему дій, спрямованих на створення такого стану економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів через усунення причин тінізації економіки та формування сприятливого економічного середовища, в якому тіньова діяльність була б занадто ризиковою та неефективною.

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!